

УДК 338.485:338.583 (477.82-2)

Терлецька Оксана Василівна

Львівський національний університет
ветеринарної медицини та біотехнологій імені
С. З. Гжицького, м. Львів, Україна, e-mail:
Oksanater1989@gmail.com

Кушнір Леся Павлівна,
кандидат економічних наук, доцент

Львівський національний університет
ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С. З. Гжицького,
м. Львів, Україна

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В МЕЖАХ МІСТ

Мета. Розкрити особливості формування перспектив розвитку туризму в межах туристично привабливих міст у тому числі на бальнеологічних територіях.

Результати. Показана перспективність таких територій для такого виду туристичної діяльності, оскільки для них притаманні розміщення у межах відносно задовільному стані лісових ландшафтів, доступність для будь-яких груп туристів, розвинена інфраструктура й водночас наявність екологічних проблем, які часто потребують нагального вирішення. Таким чином – це території де існують передумови для отримання естетичних преференцій, пізнавальних основ, а також екологічно спрямованих знань під час здійснення туристичних маршрутів.

Наукова новизна полягає у розробці теоретико-методологічних та методичних засад виокремлення туристичних регіонів як об'єкту дослідження, виявлення їх специфічних особливостей та закономірностей функціонування.

Практична значимість полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні механізмів формування та реалізації стратегії розвитку туризму в межах міст.

Ключові слова: міський туризм, бальнеологічні території, туристичні ресурси міст.

УДК 338.485:338.583 (477.82-2)

Терлецкая Оксана Васильевна

Львовский национальный университет
ветеринарной медицины и биотехнологий имени
С.З. Гжицкого, г. Львов, Украина, e-mail:
Oksanater1989@gmail.com

Кушнир Леся Павловна
кандидат экономических наук,
доцент

Львовский национальный университет
ветеринарной медицины и биотехнологий имени
С.З. Гжицкого, г. Львов, Украина

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В ПРЕДЕЛАХ ГОРОДОВ

Цель. Раскрыть особенности формирования перспектив развития туризма в пределах туристически привлекательных городов в том числе на бальнеологических территориях.

Результаты. Показана перспективность таких территорий для такого вида туристической деятельности, поскольку для них характерны размещения в пределах относительно удовлетворительном состоянии лесных ландшафтов, доступность для любых групп туристов, развитая инфраструктура и одновременно наличие экологических проблем, которые часто требуют неотложного решения. Таким образом - это территории, где существуют предпосылки для получения эстетических

преференций, познавательных основ, а также экологически направленных знаний при осуществлении туристических маршрутов.

Научная новизна заключается в разработке теоретико-методологических и методических основ выделения туристических регионов как объекта исследования, выявления их специфических особенностей и закономерностей функционирования.

Практическая значимость заключается в теоретико-методологическом обосновании механизмов формирования и реализации стратегии развития туризма в пределах городов.

Ключевые слова: городской туризм, бальнеологические территории, туристические ресурсы городов.

UDC 338.485:338.583 (477.82-2)

Terletska Oksana Vasylivna

Lviv National University of Veterinary Medicine
and Biotechnology named after S. Z. Gzhytsky, Lviv,
Ukraine, e-mail: Oksanater1989@gmail.com

Kushnir Lesya Pavlovna

Candidate of economic sciences,
Associate Professor

Lviv National University of Veterinary Medicine
and Biotechnology named after S.Z. Gzhytsky, Lviv,
Ukraine

PERSPECTIVES FOR TOURISM DEVELOPMENT WITHIN THE CITIES

Goal. To reveal the peculiarities of forming the prospects of tourism development within tourist attractable cities, including in balneological areas.

Results. The perspectives of such territories for such kind of tourist activity are shown, because they are characterized by the placement within the relatively satisfactory state of forest landscapes, accessibility for any groups of tourists, developed infrastructure and, at the same time, the presence of environmental problems that often require urgent solution. Thus, it is a territory where there are prerequisites for obtaining aesthetic preferences, cognitive bases, and ecologically oriented knowledge during the implementation of tourist routes.

The scientific novelty consists in the development of theoretical and methodological and methodological principles of distinguishing tourist regions as objects of research, revealing their specific features and regularities of functioning.

Practical significance consists in theoretical and methodological substantiation of mechanisms of formation and implementation of the strategy of tourism development within cities.

Key words: city tourism, balneological territories, tourist resources of cities.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Міські території з їхніми історичними пам'ятками, унікальними місцями, сакральними об'єктами тощо вже давно стали місцями інтенсивного туристичного відвідування. Безумовно найбільш відомими у цьому плані є Київ, Львів, Одеса, Чернігів, Чернівці й інші значні міста з добре розвиненою туристичною інфраструктурою. Водночас такі невеликі міста як Чигирин, Суботів, Хуст, Борислав, Дрогобич вже значний час приваблюють туристів своїми історичними і сакральними пам'ятками.

У наш час інтенсивно почав розвиватися міський промисловий туризм. Прикладом можуть послугувати міста Кривий Ріг, Запоріжжя, Дрогобич та багато інших промислових міст.

До особливого розряду туристичної привабливості належать міста туристично-бальнеологічного спрямування. Прикладом можуть послугувати міста на відомих бальнеологічних територіях, наприклад, пов'язані з чисельними бальнеологічними водами типу «Нафтуся», які попри певне антропогенне навантаження, переважно у вигляді міських і селищних забудов і оздоровчих закладів, характеризуються збереженістю природного потенціалу, особливо поблизу бальнеологічних джерел. Це дає можливість з туристично-рекреаційною метою ознайомлення з корінними й умовно-корінними фітоценозами регіону, а також з різноманіттям ландшафтних систем на яких вони знаходяться. Водночас така діяльність не передбачена контрольними закладами санаторно-курортного профілю, навіть не дивлячись на те, що туристично-рекреаційна активність тут може послугувати непоганою рекламою для розвитку самої бальнеологічної промисловості. На сьогодні питання узгодження бальнеологічної й туристично-рекреаційної діяльності на міських бальнеологічних територіях залишається вкрай слабо розробленим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Міський туризм характеризується розвитком туристичної діяльності на територіях з наявністю готової туристичної інфраструктури. При цьому це не лише туризм, якій полягає у подорожах по туристично-привабливих місцях міст, він характеризується значним пізнавальним потенціалом й часто поєднується з іншими видами туризму, наприклад, екотуризмом, який має завдання максимально не впливати на територію, а сконцентруватися на екоосвіті. При цьому розвиток екотуризму часто розглядають як важливий засіб збереження довкілля для майбутніх поколінь. Щодо суто бальнеологічних територій, то вони окрім пізнавальних і загальних природоохоронних функцій спрямовані на збереження у відносній недоторканості природного потенціалу навколо бальнеологічних (лікувальних) джерел (так для Трускавецько-Східницького регіону це джерела групи «Нафтуся»).

На сьогодні цю проблему досліджено у багатьох наукових напрацюваннях: Мандер Ю. Є., 1982; Burgman M. A., Lindcnmaycr D. B.; Руденко Л. Г., Вачевський М. В., Свінцов О. М., Кузнєцов В. Ф.; Горленко, Олещенко; Кекушев В. І., Сергеев В. П., Степаницкий В. Б.; Вишневський В. П. та інші. Водночас щодо міських туристично цінних територій такі праці не чисельні й тому проблема залишається відкритою.

Метою дослідження є окреслення проблемних ситуацій, які виникають під час експлуатації туристично цінних міських територій у тому числі під час їх пізнавального туристичного експлуатування, а також розробка можливих оптимізаційних заходів.

Виклад основного матеріалу. Трускавецько-Східницький бальнеологічний регіон характеризується найбільшими запасами мінеральних вод з усіх відомих типів, а також значні поклади лікувальних грязей та озокериту на основі яких розвивається значний за потужністю

санаторно-курортний комплекс у Трускавці та Східниці. Сприятливі кліматичні умови, різноманіття передгірських та гірських ландшафтних систем, багата історико-культурна спадщина й головне наявність значної кількості лікувальних мінеральних джерел не лише сприяють зростаючому лікувально-оздоровчому використанню регіону, а й розвитку туризму екологічного спрямування.

Попри бальнеологічну відомість Трускавецько-Східницького регіону він також характеризується значним потенціалом для пізнавального туризму (як історично промислові й сакральні місця). Так, наприклад, місто Борислав, яке розміщене на площах Бориславсько-Покутського покриву, характеризується наявністю родовищ газу, нафти, озокериту, менілітових сланців, солі а також тут існує десять джерел мінеральних вод типу «Нафтуса». Варто нагадати, що саме на нафтових промислах Борислава ґрунтується відомий твір Івана Франка «Борислав сміється». Водночас місто Борислав характеризується значним сакральним потенціалом, який може бути задіяний для розвитку міського туризму. Найбільшими сакральними пам'ятками Борислава є: церкви Святого Івана Хрестителя та Покрови Пресвятої Богородиці (район Губичі); церква зберігання мощів святого Миколая (район Тустановичі); храм Успення Пресвятої Богородиці з вітражами авторства Петра Холодного (старшого). Саме в цих храмах зберігаються мощі багатьох біблійних святих і в тому числі Святого Валентина.

Водночас зростаюча в регіоні рекреація і туризм приводять до підвищення навантаження на природні територіальні системи, насамперед ті, що перебувають у безпосередній близькості з лікувальними джерелами. Оскільки туризм і рекреація в межах бальнеологічних територій надзвичайно взаємопов'язані, то варто нагадати, що поняття «рекреація» означає систему заходів, пов'язану із використанням вільного часу людей для оздоровчої, культурно-пізнавальної і спортивної діяльності на спеціальних територіях. Необхідною умовою рекреації є наявність рекреаційного потенціалу (ресурсу) [7].

Як рекреація так і туризм, у тому числі екологічний, спираються на наявність відповідного потенціалу. В якості рекреаційного потенціалу розуміють сукупність природних, культурно-історичних і соціально-економічних передумов організації рекреаційної діяльності на певній території, тобто це певний обмежений запас рекреаційних ресурсів, доступний для використання.

Потенціал туристично-екологічної діяльності є сукупністю природних, матеріальних і культурних ресурсів у забезпеченні отримання учасниками туристично-екологічної діяльності відповідного обсягу передумов у процесі їх використання.

Обидва потенціали, як взаємопов'язана потенційна діяльність рекреантів і екотуристів мають спрямовувати їх вплив на природу в межах збереження середовище формувального потенціалу як здатність

середовище формувальних геосистем виконувати середовище формувальні функції [8]. Сутність такого потенціалу має бути екологічною, тобто він має відображати міру здатності задовольняти потреби не тільки людини як частини живої природи, а й самої природи у первинних (тобто не пов'язаних з виробництвом) засобах існування – світлі, теплі, повітрі, питній воді, їжі, біотичному й ландшафтному різноманітті у природних умовах відпочинку, духовного розвитку.

Окрім усього іншого екотуристичний потенціал бальнеологічних територій має відповідати гуманістичним цілям, бути гуманістично орієнтованим. Тобто він має відповідати позитивному духовно-моральному, етико-естетичному ефекту, що впливає із взаємодії людини і природи. Наслідком такої взаємопов'язаності природи, етносу та його історії, відповідно, стають ментальні цінності народу, а також існуюча на відповідній території система контролю. Під гуманістично-ресурсним потенціалом таких територій розуміють їхні природні особливості (звичайні й значні), здатні викликати людські почуття, пізнавальний або науковий інтерес, впливати на формування особистості. Сутність гуманістично-ресурсного потенціалу багатопланова. Вона виявляється як цінність естетична, меморіальна, інформаційна (ідеальна) або краєзнавча, етноісторична, наукова цінність (матеріальна). Вивчення гуманістично-ресурсного потенціалу території сприяє гуманізації дійсності (наближення довкілля до потреб людини). На гуманістичному тлі території відбувається таїнство творення духовності людини, її громадянської позиції, екологічно грамотного світогляду, виховання почуття відповідальності перед сучасниками і нащадками за свою малу батьківщину, свій край, за Україну та планету загалом [3].

Якщо узагальнити такі характеристики потенціалів то можемо записати, що потенціалом туристичної діяльності у межах території міст є сукупність оцінок естетичних, пізнавальних або розважальних ресурсів, які можуть бути використані з туристично-рекреаційною метою (або вже використовуються) і які є можливість підсилювати. При цьому у процесі використання прогнозних оцінок впливу на довкілля міст повинна враховуватися їх екологічна спроможність, тобто здатність окремих природних компонентів (ресурсів) до самовідновлення [4]. Тобто необхідно застосовувати сукупність різноманітних оцінок, які дають можливість прогнозувати стан природного середовища після навіть такого незначного як туристична діяльність втручання.

Оскільки головна причина виникнення екологічного туризму (в тому числі на міських територіях) полягає у неврегульованості відносин у системі «суспільство-природа», або в туристичній інтерпретації «туризм-екологія» то під час туристичної експлуатації територій з бальнеологічними ресурсами (у нашому випадку Трускавець і Східниця) перед туристами стоїть також завдання врахування реального стану довкілля в межах знаходження мінеральних джерел, а у окремих випадках

з пізнавальною метою попередньо оцінити такий стан і запропонувати заходи щодо його поліпшення. Тобто в цьому випадку туризм з його значними рекреаційними й пізнавальними можливостями покликаний для формування свідомості туристів щодо охорони та раціонального використання природи в умовах коли це стає гостро необхідним.

Інтерпретуючи заповіді туристів, можемо скласти перелік головних принципів туристичної діяльності на бальнеологічно цінних міських територіях:

1. такі території можуть бути особливо вразливими, оскільки крім власного стану вони створюють умови для нормального функціонування мінеральних оздоровчих джерел;
2. саме тому ці території потребують первинного наукового підходу для їхнього аналізу в процесі туристичної діяльності;
3. крім фотографічної документації необхідно створювати, бажано за прийнятим стандартом, опис найбільш цінних ділянок вздовж туристичного маршруту;
4. керівництво туристичною групою бажано доручати людині, яка має екологічну освіту;
5. надавати туристам список чинників, які створюють негативний вплив на довкілля, насамперед у межах охоронних територій мінеральних джерел;
6. надавати туристам схему існуючих стежок і давати їм екологічно орієнтовану характеристику;
7. ознайомити туристів з існуючими регіональними програмами захисту довкілля на бальнеологічно цінних територіях;
8. підтримувати контакти з існуючими в регіонах організаціями, що сприяють захисту природи;
9. передавати отримані дані щодо негативного стану довкілля під час туристичної діяльності до природоохоронних та державних відповідних структур.

Як зазначає Ю. М. Дмитрук, «середовище міст за відповідного підходу може стати суттєвим джерелом задоволення матеріальних і духовних потреб людини.» Усвідомлення цього очевидного факту неминуче ставить туриста або рекреанта на позиції поваги до середовища міста. А на бальнеологічно цінних територіях до цього додається ще й дбайливе ставлення до природних ресурсів. Тобто такий туризм спрямований на формування у його учасників суспільної свідомості не тільки до отримання нових знань, а й до необхідності охорони й раціонального використання туристично цінних ресурсів й донесення це до інших верств суспільства.

Щодо Трускавецько-Східницького рекреаційного регіону, то тут ситуація значно загострюється. Головні ділянки з наявними мінеральними джерелами перебувають під безпосереднім антропогенним використанням вже впродовж значного часу. Саме тому довкілля навколо деяких джерел

характеризується значною витоптуваністю, деградацією трав'яного й чагарникового покриву, лінійною ерозією або заболочуванням. До деяких джерел, насамперед у Східницькій частині району, прокладені асфальтовані або бруковані стежки та навколо самих джерел екологічно негативна ситуація все одно спостерігається. До таких належать території навколо джерел № 1, № 3, № 15. Існують джерела довкілля яких складає виключно антропогенна територія (джерело № 10 і № 2с). Особливої уваги заслуговує джерело № 4. Це було одне з найбільш якісних і використовуваних джерел у лікувальній практиці Східниці, та після значної повені річка Східничанка зруйнувала джерело і його вважали втраченим. Тільки у 2017 році воно було знайдено й тепер для експлуатації потребує певного облагородження й можливо застосування охоронних інженерних споруд.

Відповідно до прийнятого трактування, екологічний туризм у тому числі в межах міст є формою активного відпочинку з екологічно значущим наповненням. Туристи отримують від такого спілкування не лише фізичний, психологічний, інтелектуальний та емоційний запас міцності, вони отримують суттєві екологічного спрямування знання з реальним практичним застосуванням. Для цього Трускавецько-Східницький рекреаційний регіон з численними мінеральними джерелами характеризується рядом переваг для розвитку саме такого туризму. До них належать:

- знаходження у легко доступному місці з добре розвиненою транспортною структурою;
- наявність мальовничої території в умовах Передкарпаття та Карпат;
- наявність значної кількості територій з мінімальним антропогенним навантаженням;
- наявність значної кількості мінеральних оздоровчих джерел, доступ до яких не складає труднощів;
- територія характеризується значною історією розвитку, наприклад одного з найбільших у ті часи у світі родовищ нафти, історією відкриття Східницьких мінеральних джерел тощо;
- регіон характеризується дуальністю в розвитку: давня за експлуатацією Трускавецька частина і молода, розвиваюча Східницька. Це надає можливість робити порівняння у часі експлуатації;
- можливість проведення туристичної діяльності з будь-якою чисельністю учасників;
- відсутність потреби у розбиванні наметового містечка;
- наближеність до лікарень у необхідних для цього випадках;
- наближеність до пунктів харчування.

Загалом варто відмітити, що міський туризм в Україні, як напрямок внутрішнього туризму, ще слабо розвинений й значною мірою хаотичний.

Ще не сформований науково обґрунтований попит на такий вид туристичних послуг, на фоні значної кількості міських туристів, які спрямовано бажають отримати емоційні преференції, відносно мало потенційних туристів, які готові витратити кошти, час і сили не тільки на спілкування з міським середовищем з екологічного аспекту, а й на його захист. Перспективним тут бачиться співпраця природоохоронних і владних структур Трускавецько-Східницького регіону з рядом вищих навчальних закладів Західного регіону України, насамперед Дрогобицького, Львівського та Івано-Франківського університетів.

Особливістю туристичної діяльності в Трускавецько-Східницькому регіоні є безпосередня наближеність до великих населених пунктів, насамперед міста Дрогобича, Борислава, Трускавця і Східниці. Це накладає певні обмеження й водночас необхідність більш обґрунтованих характеристик туристично пізнавального спрямування. Щодо бальнеологічно цінних територій, то тут варто звертати увагу й на чинники, які є екологічно загрозливими навіть там, де мінеральні джерела відсутні. До таких насамперед належать водойми. Оскільки вони перебувають у межах населених пунктів, то «традиційно» перебувають у негативному екологічному стані. Іншою загрозою є вирубування лісів, які виконували природоохоронну роль, наприклад стримували розвиток лінійної ерозії на гірських схилах.

Висновки. Трускавецько-Східницький рекреаційний регіон може бути доволі ефективно використаний для розвитку міського туризму, оскільки поряд з привабливою природою й розміщенням одних з найвідоміших мінеральних джерел тут є всі умови для ознайомлення з унікальною історією, сакральними пам'ятками, промисловістю міст. Водночас, саме на основі необхідності суворого екологічного контролю за довкіллям в районі міст з наявністю значної кількості мінеральних джерел існує можливість здійснення туристичної діяльності з чіткими науковими (екологічного спрямування) й пізнавально-практичними елементами. Наявність у регіоні значної кількості мінеральних джерел з різною інтенсивністю експлуатації, облаштування, потужності тощо, надає можливість здійснення пізнавального порівняння їх екологічного стану й задіяння необхідних природоохоронних заходів.

Загалом у наш час спостерігається тенденція до різкого зростання попиту на туристичну діяльність у межах міст, що потребує чітких наукових підходів на її реалізацію. Багатоплановість такої туристичної діяльності потребує відповідної підготовленості кадрів з її організації.

Список використаних джерел

1. Вачевський М. В., Свінцов О. М., Кузнєцов В. Ф. Рекреаційні можливості Трускавецько-Східницького регіону. Український бальнеологічний журнал. – 2000. - №3-4. – С. 101-105.
2. Вишневський В. І. Екологічний туризм. – К. : Інтерпрес ЛТД, 2015. – 140 с.
3. Гетьман В.І. Ландшафтно-гуманістична цінність заповідної природи. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. №2. – 2002. – С. 206-213.

4. Заиканов В.Г., Минакова Т.Б. Методические основы комплексной геоэкологической оценки территории. М.: Наука, 2008. – 81 с.
5. Кекушев В. П., Сергеев В. П., Степаницкий В. Б. Основы менеджмента экологического туризма. – М., 2001 – 284 с.
6. Мандер Ю. Э. Природные учебные тропы как способ регулирования посещаемости национального парка. Уч. зап. Тартус. гос. ун-та. – 1982р. – Вып. 575. – С. 52-56.
7. Нудельман М.С. Социально-экономические проблемы рекреационного природопользования. – К.: Наукова думка, 1987. – 132 с.
8. Позаченюк Е. А., Панкеева Т. В. Геоэкологическая экспертиза административных территорий. Большой Севастополь: Бизнес-Информ, 2008. – 296 с.
9. Руденко Л. Г., Горленко И. А., Олещенко В. И. Украина на пути к устойчивому развитию (геоэкологические аспекты). – К.: Институт географии НАН Украины, 2000. – 29 с.
10. Burgman M. A., Lindenmayer D. B. Conservation biology for the Australian environment. – Sydney, 1999. – 195 p.

Список использованных источников

1. Вачевський М.В., Свинцов А. Н., Кузнецов В. Ф. Рекреационные возможности Трускавецкая-Сходницького регіону. Український бальнеологічний журнал. - 2000. - №3-4. - С. 101-105.
2. Вишневський В. І. Екологічний туризм. - М.: Інтерпрес ЛТД, 2015. - 140 с.
3. Гетьман В.І. Ландшафтно-гуманістическа цінність заповідної природи. Научні записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. №2. - 2002. - С. 206-213.
4. Заиканов В.Г., Минакова Т.Б. Методические основы комплексной геоэкологической оценки территории. М.: Наука, 2008. - 81 с.
5. Кекушев В. П., Сергеев В. П., Степаницкий В.Б. Основы менеджмента экологического туризма. - М., 2001 - 284 с.
6. Мандер Ю. Э. Природные учебные тропы как способ регулирования посещаемости национального парка. Уч. зап. Тартус. гос. ун-та. - 1982г. - Вып. 575. - С. 52-56.
7. Нудельман М. С. Социально-экономические проблемы рекреационного природопользования. - М.: Наукова думка, 1987. - 132 с.
8. Позаченюк Е. А., Панкеева Т. В. Геоэкологическая экспертиза административных территорий. Большой Севастополь: Бизнес-Информ, 2008. - 296 с.
9. Руденко Л. Г., Горленко И. А., Олещенко В.И. Украина на пути к устойчивого развития (геоэкологические аспекты). - М.: Институт географии НАН Украины, 2000. - 29 с.
10. Burgman M. A., Lindenmayer D. B. Conservation biology for the Australian environment. - Sydney, 1999. - 195 p.

References

1. Vachevsky M. V., Svintsov O. M., Kuznetsov V. F. Recreational possibilities of Truskavets-Skhidnytsky region. Ukrainian Balneal Journal. - 2000. - No. 3-4. - P. 101-105.
2. Vishnevsky V. I. Ecological tourism. - K.: Interpress LTD, 2015. - 140 p.
3. Hetman V. I. Landscape-humanistic value of protected nature. Scientific notes of the Ternopil State Pedagogical University. Series: Geography. No. 2 - 2002. - P. 206-213.
4. Zaikanov V. G., Minakova T. B. Methodical bases of complex geoecological estimation of territory. M.: Nauka, 2008. - 81 p.
5. Kekushev V. P., Sergeev V.P., Stepanitsky V. B. Fundamentals of management of ecological tourism. - Moscow, 2001 - 284 pp.
6. Mander Y .E. Natural learning trails as a way to regulate the attendance of a national park. Uch zap Tartus state Un-that. - 1982 - Extract 575. - P. 52-56.
7. Nudelman M. S. Socio-economic problems of recreational use of nature. - K.: Scientific Opinion, 1987. - 132 p.
8. Pozazhenyuk E. A., Pankeeva T.V. Geoecological examination of administrative territories. Big Sevastopol: Business-Inform, 2008. - 296 p.
9. Rudenko L.G., Gorlenko I. A., Oleshchenko V. I. Ukraine on the Way to Sustainable Development (geoecological aspects). - K.: Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2000. - 29 p.

10. Burgman M. A., Lindenmayer D. B. Conservation biology for the Australian environment. - Sydney, 1999 - 195 p.